

**KEPIMPINAN TRADISIONAL MALAYSIA
DALAM SISTEM KERAJAAN MONARKI BERPARLIMEN**

MALAYSIAN TRADITIONAL LEADERSHIP IN THE MONARCHY PARLIAMENTARY
SYSTEM OF GOVERNMENT

Wan Junaidi Tuanku Jaafar
Ahli Parlimen Santubong
Sarawak, Malaysia

Abstrak

Menurut sejarah, semua negeri di Semenanjung Malaysia telah mengamalkan sistem monarki mutlak. Persekutuan Tanah Melayu telah dikuatkuasakan pada 31 Ogos 1957 dan Monarki Perlembagaan diperkenalkan sementara orang diberi hak untuk mewujudkan undang-undang dan dasar bagi negara, berada dalam sistem kehakiman di badan kehakiman dan eksekutif untuk mentadbir negara dalam kabinet. Perlembagaan mentakrifkan peranan Sultan dan Yang di-Pertuan Agong (Raja) dalam kerajaan dan hanya akan bertindak atas nasihat eksekutif politik terpilih; dalam kes ini, Perdana Menteri. Pada permulaan abad ke-21, terdapat campurtangan oleh keturunan yang jelas kelihatan dalam resolusi pelantikan Ketua Menteri Perlis, Perak dan Terengganu selepas Pilihan Raya Umum 2008. Perlembagaan setiap negeri telah menetapkan bahawa pelantikan Ketua Menteri tertakluk kepada Sultan. Bagaimanapun, sejauh mana perkara ini dilihat sebagai campur tangan oleh kaum kerabat dalam politik? Oleh itu, kajian ini bertujuan untuk menganalisis campur tangan kerajaan dalam politik dan perlembagaan. Kaedah perbandingan digunakan untuk kajian ini dengan membandingkan resolusi untuk pelantikan Ketua Menteri di Perlis, Perak dan Terengganu. Penemuan penyelidikan telah menunjukkan bahawa resolusi oleh ketiga-

tiga negeri itu diterima oleh semua pihak walaupun terdapat implikasi prinsip-prinsip demokrasi yang ketat. Kajian ini menyimpulkan bahawa rakyat Malaysia harus mengakui bahawa Sultan (termasuk Agong) bukan sekadar simbol kedaulatan negara, mereka juga Ketua bagi ketiga-tiga bahagian kerajaan. Sultan juga merupakan pemimpin tertinggi dan pelindung bagi rakyatnya. Istilah beliau kekal sehingga akhir hayatnya atau apabila dia melepaskan haknya. Semua Wakil Rakyat dianggap sebagai warganegara dan di bawah bidang kuasa koloni Sultan mereka. Dikatakan bahawa apa-apa yang dianggap sebagai "pemberontak" dianggap terhadap Duli Yang Maha Mulia yang selaras dengan peruntukan-peruntukan Perlembagaan Persekutuan. Walau bagaimanapun, ini adalah satu isu yang perlu dikaji dalam pelbagai dimensi untuk dapat dilihat secara holistik.

Kata Kunci : Campur tangan Diraja, Monarki Perlembagaan, Konsep Pemberontak, Pasca Pilihan Raya 2008, Politik, Melayu

Abstract

According to history, all states in the peninsular Malaysia had practiced absolute monarchy system. The Federation of Malaya was enforced on 31 August 1957 and Constitutional Monarchy was introduced while people were given rights to create laws and policy for the country, to be in the judicial system in judiciary and executive body to govern the state in cabinet. The constitution defines the role of a Sultan and the Yang di-Pertuan Agong (the King) in government and will only act on the advice of the selected political executive; in this case, the Prime Minister. At the beginning of the 21st century, there was an intervention by the royals which was evidently visible in the resolution of the appointment of the Chief Minister of Perlis, Perak and Terengganu after the 2008 General Election. The constitution of each state has set that the

appointment of Chief Minister is subjected to the Sultan. However, how far did this matter seen as intervention by the royals in politics? Thus, this study aims to analyze the royals' intervention in politics and constitution. Comparison method is used for this study by comparing the resolutions for Chief Minister's appointments in Perlis, Perak and Terengganu. Research findings has shown that the resolutions by the three states were accepted by all parties although there were implications of strict democratic principles. The study concludes that people of Malaysia should acknowledge that the Sultans (including the Agong) are not just a symbol of nation sovereignty, they are also the Head for all three divisions of the government. Sultan is also the supreme leader and protector for his people. His term remains until the end of his lifetime or when he releases his rights. All Wakil Rakyat (elected representatives) are regarded as citizens and under the jurisdiction of their Sultan's colonies. It is said that anything deems to be "rebellious" is considered against his Royal Highness which is in accordance with the provisions of the Federal Constitution. Nonetheless, this is an issue that needs to be studied in various dimensions in order to be able to be viewed in a holistic manner.

Keywords : Royal's intervention, Constitutional Monarchy, Rebellious Concept, Post-Election 2008, Politic, Malay

1.0 Pengenalan

Persekutuan Tanah Melayu terdiri daripada 13 negeri, 11 negeri di Semenanjung dan 2 negeri lagi meliputi kepulauan Borneo. Sembilan negeri di Semenanjung adalah: Johor, Pahang, Terengganu, Kelantan, Perak, Negeri Sembilan, Selangor, Kedah, dan Perlis. Kesembilan negeri ini mempunyai Sultan sebagai pemerintah negeri. Namun begitu, bagi Negeri Sembilan pemerintah digelar Yang di-Pertuan Besar dan bagi negeri Perlis

pemerintah digelar Raja. Bagi negeri Melaka dan Pulau Pinang pula ketua pemerintah dikenali sebagai Gabenor.

Mengikut sejarah, semua negeri di Semenanjung Malaysia mengamalkan sistem pemerintahan monarki secara mutlak. Setiap negeri diperintah oleh Sultan sehinggalah Melaka dikuasai oleh Portugis pada tahun 1511, dan Pulau Pinang yang merupakan sebahagian daripada negeri Kedah diambil alih oleh Inggeris pada tahun 1786. Kemudian, Melaka, Pulau Pinang dan Singapura menjadi negeri-negeri Selat, dan selepas Perjanjian Inggeris-Belanda pada tahun 1824, ketiga-tiga negeri ini menjadi negeri jajahan Inggeris. Sembilan negeri yang lain kekal sebagai negeri yang bebas dan diperintah oleh pemerintah tradisional sehinggalah tahun 1895 apabila negeri Selangor, Perak, Pahang, dan Negeri Sembilan diletakkan di bawah pentadbiran negeri-negeri Melayu Persekutuan. Johor, Kelantan, Terengganu, Perlis, dan Kedah kekal sebagai negeri beraja, tetapi antara tahun 1903 dan 1914, kesemua negeri beraja juga menerima penasihat dari British.

Penglibatan kuasa British yang progresif menyebabkan kuasa Sultan dalam mentadbir negeri sedikit demi sedikit terhakis. Sarawak asalnya adalah merupakan sebahagian dari kerajaan empayar Johor-Riau sehinggalah Sarawak diserahkan kepada Sultan Brunei di akhir abad ke-17. James Brooke telah mengambil alih pemerintahan negeri Sarawak pada 1929 dan kekal sebagai Raja Inggeris sehingga tahun 1948. Sabah pula merupakan sebahagian daripada kerajaan Sulu sehinggalah Kerajaan British Hindia Timur menunjukkan minat mereka terhadap Sabah pada tahun 1761. Sabah dan Sarawak kemudiannya jatuh ke tangan Inggeris pada tahun 1948.

Pada April 1946, kerajaan British cuba untuk membentuk satu kerajaan persekutuan dengan menggabungkan kesemua sembilan negeri beraja, negeri-negeri selat di bawah Malayan Union, tetapi telah ditentang hebat oleh orang-orang Melayu. Pada tahun 1946, satu rundingan telah digerakkan oleh Pemimpin Melayu yang kemuncaknya membawa kepada Perjanjian Persekutuan pada tahun 1948. Perjanjian Persekutuan pada tahun 1948 secara langsung menghapuskan idea penubuhan Malayan Union.

Perjanjian pada tahun 1948 telah melahirkan idea penubuhan Kerajaan Persekutuan dan Majlis Undang-undang Persekutuan yang diberi kuasa menggubal undang-undang berkaitan dengan hal-hal persekutuan bagi semua negeri-negeri di Semenanjung. Perjanjian tersebut juga menggariskan bidang kuasa antara kerajaan Persekutuan dan kerajaan negeri. Perjanjian ini juga turut sedikit sebanyak mengurangkan kuasa Sultan bagi kesemua Sembilan negeri beraja di Semenanjung.

1.1 Sultan Hilang Kuasa

Pada 15 Julai 1957, semua Sultan terpaksa menerima perjanjian dengan King George VI yang membenarkan Kerajaan British dan pemimpin politik Tanah Melayu yang membuka jalan menuju kemerdekaan Tanah Melayu pada 31 Ogos 1957. Perjanjian ini secara efektif telah melucutkan kuasa Sultan terhadap pentadbiran Tanah Melayu dengan menyerahkan semua kuasa kepada rakyat. Perlembagaan Tanah Melayu telah dirangka dan diterima pakai sebagai memenuhi hasrat rakyat setelah semua Sultan bersetuju menyerahkan kuasa secara kolektif kepada rakyat.

Apabila perlembagaan untuk Persekutuan Tanah Melayu di kuat kuasa pada 31 Ogos 1957, sistem Raja Berperlembagaan telah diwujudkan di mana rakyat diberi kuasa untuk mencipta undang-undang dan membina polisi untuk negara, berkuasa dalam sistem

pengadilan dalam Kehakiman dan Kuasa Eksekutif untuk mentadbir negara dalam kabinet.

Rangka perlembagaan dihasilkan oleh Suruhanjaya Reid yang berasaskan kepada sistem kerajaan, tradisi undang-undang, dan kaedah pentadbiran British. Kandungan perlembagaan meliputi demokrasi parlimen, sistem monarki berparlimen di mana raja dilihat sebagai simbol keagungan, ketuanan, kesetiaan, keamanan, keadilan dan keihlanan. Walaupun terdapat beberapa pengubahsuaian dibuat dalam draf perlembagaan tetapi sistem monarki British secara dasarnya dikekalkan.

1.2 Pemisahan Kuasa

Perlembagaan Malaysia menggariskan beberapa bahagian kuasa antara tiga badan utama dalam kerajaan iaitu perundangan, kuasa eksekutif dan kehakiman. Sebagai payung kepada tiga bahagian besar ini Yang di-Pertuan Agong diletakkan sebagai pemerintah tertinggi. Walaupun prinsip pemisahan kuasa ini tidak dinyatakan dengan jelas dalam Perlembagaan, namun para ahli politik dan para peguam dengan tegas mengatakan bahawa secara dalaman negara telah menerima sebahagian daripada cara pemerintahan Barat. Walaupun mahkamah dalam pelbagai kes mengakui kewujudan tiga badan utama ini, namun mahkamah turut menekankan bahawa hal tersebut secara undang-undang tidak termaktub secara sah.

1.3 Peranan Yang di-Pertuan Agong

Perlembagaan mentakrif peranan Yang di-Pertuan Agong di pihak berkuasa kerajaan: Baginda adalah Ketua Eksekutif satu daripada cabang kerajaan dan merupakan satu daripada tiga bahagian parlimen yang terdiri daripada Yang di-Pertuan Agong, Dewan Negara dan Dewan Rakyat. Walaupun Perlembagaan tidak menyatakan dengan jelas

bahawa Yang di-Pertuan Agong sebagai ketua badan kehakiman, tetapi pelantikan hakim adalah di bawah kuasa baginda.

Sudah tentu, dalam kebanyakan kes, Yang di-Pertuan Agong hanya boleh bertindak atas nasihat eksekutif politik yang dipilih, dalam hal ini Perdana Menteri. Perlembagaan turut mewujudkan Majlis Raja-Raja yang terdiri daripada sembilan orang Sultan dan empat Gabenor. Kuasa dan fungsi Majlis Raja-Raja, antara lain adalah untuk memastikan bahawa tiada undang-undang yang diluluskan memberi kesan kepada keistimewaan, kedudukan, penghormatan dan martabat para Raja tanpa persetujuan mereka, diberikan kuasa sebagai penjaga hak keistimewaan orang Melayu dan penduduk asli Sarawak dan Sabah.

Selain itu, Majlis Raja-Raja juga mempunyai pelbagai kuasa berdasarkan konsep, "menasihati, meneliti dan memberi amaran" kepada Kerajaan Persekutuan tentang pelaksanaan beberapa dasar utama kebangsaan. Sebelum ini Yang di-Pertuan Agong adalah kebal dari prosiding jenayah dan sivil sehingga Perlembagaan dipinda pada bulan Mac 1993.

Selepas pindaan itu, prosiding jenayah dan sivil boleh dikenakan terhadap Yang di-Pertuan Agong secara peribadi di mahkamah khas. Kuasa veto beliau terhadap Rang Undang-undang Parlimen juga dilucutkan apabila Perkara 66 Perlembagaan dipinda. Kedudukan sekarang ialah apabila Rang Undang-Undang telah diluluskan oleh kedua-dua Dewan Parlimen dan dikemukakan kepada Yang di-Pertuan Agong untuk persetujuannya, dan jika Rang Undang-undang itu tetap tidak ditandatangani oleh baginda dalam tempoh tiga puluh hari, rang undang-undang tersebut akan secara automatik diwartakan.

Pindaan kepada Perlembagaan Persekutuan mempunyai kesan domino pada pentadbiran Negeri-negeri di Semenanjung Malaysia kerana turut mempengaruhi pemimpin-pemimpin negeri untuk meminda Perlembagaan Negeri atas syarat-syarat yang sama, kecuali Kelantan, Pahang, Johor dan Kedah. Dengan pindaan tersebut, kedua-dua di peringkat Persekutuan dan Negeri, kedudukan istimewa raja-raja dan kuasa mereka untuk campur tangan dalam penggubalan undang-undang dan dasar kerajaan menjadi terhakis.

1.4 Perlembagaan Malaysia

Pada tahun 1962, Tunku Abdul Rahman, Perdana Menteri Malaya, telah menjemput Singapura, Brunei, Sarawak dan Sabah untuk membentuk kerajaan Persekutuan Malaysia. Singapura bersetuju dengan cadangan itu. Walau bagaimanapun, Sarawak dan Sabah bersetuju dengan syarat bahawa "perlindungan khas perlu disediakan" untuk melindungi kepentingan rakyat mereka. Brunei memilih untuk tidak menyertai kerajaan Persekutuan Malaysia. Perjanjian untuk membentuk kerajaan Malaysia antara Semenanjung Tanah Melayu, Singapura, Sarawak dan Sabah, telah ditandatangani pada bulan Julai 1963 di England.

Selaras dengan Perjanjian Julai 1963, Dewan Rakyat, England membentangkan dan meluluskan Rang Undang-undang mengenai Akta Malaysia pada bulan Julai 1963 dan ini diikuti dengan peruntukan Rang Undang-undang yang sama di Dewan Rakyat pada bulan Ogos 1963. Persekutuan kerajaan Malaysia telah ditubuhkan secara sah pada 31 Ogos 1963. Bagaimanapun, Indonesia dan Filipina telah membuat bantahan.

Untuk menenangkan sentimen kedua-dua negara jiran itu, Perdana Menteri Malaysia bersetuju untuk mengadakan pertemuan yang kemudiannya dikenali sebagai Sidang

Kemuncak Manila. Sidang Kemuncak Manila telah diadakan dan satu keputusan dibuat untuk mengundang Ketua Setiausaha Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu melawat Sarawak dan Sabah bagi memastikan hasrat rakyat kedua-dua wilayah tersebut. Lanjutan dari itu, satu perjanjian yang dikenali sebagai "Perjanjian Malaysia 1963" sepatutnya ditandatangani sebagai perlindungan terhadap hak dan keistimewaan rakyat Sarawak dan Sabah ditangguhkan hingga 16 September 1963. Dalam mengekalkan kerangka asal Perlembagaan, beberapa perkara penting dari Perjanjian 16 September, yang juga terdapat dalam Perjanjian yang ditandatangani di England pada bulan Julai 1963, telah dimasukkan ke dalam Perlembagaan Persekutuan Malaysia yang baru berdasarkan Akta Malaysia diluluskan di Dewan Rakyat pada 18 Ogos 1963. Yang paling penting, Perlembagaan Malaysia mengekalkan sistem demokrasi parlimen Persekutuan dan monarki perlembagaan. Satu-satunya faktor tambahan dalam Perlembagaan baru adalah kedudukan khas Sarawak dan Sabah dan perlindungan keistimewaan dan hak-hak penduduk asli di kedua-dua Negeri.

Kandungan Perjanjian 16 September yang tidak dimasukkan dalam Perlembagaan Persekutuan dipinda selepas kelulusan Akta Malaysia pada bulan Ogos 1963 kekal sebagai "semangat yang tidak tertulis" dalam Perlembagaan Persekutuan yang beroperasi di luar perlembagaan dan perlu dihormati dan diperhatikan oleh pemimpin negara. Ini menjadikan Malaysia sebagai sebuah negara unik, terutama dalam hubungan Malaysia dengan dua negara Borneo yang melibatkan autonomi dan kawalan imigresen. Singapura keluar dari Persekutuan pada tahun 1965 kerana ketika itu Ketua Menteri Singapura, Lee Kuan Yew telah menentang beberapa peruntukan Perlembagaan

Malaysia yang memberi keutamaan kepada orang Melayu dan penduduk peribumi Sarawak dan Sabah.

1.5 Devolusi Kuasa

Perlembagaan Persekutuan membahagikan bidang kuasa undang-undang kepada tiga klasifikasi: Persekutuan, negeri dan senarai bersama, kemudian dikenali sebagai perkara-perkara dalam Persekutuan, Negeri dan Senarai Bersama. Dengan senarai tersebut, kedua-dua Pihak Berkuasa Persekutuan dan Pihak Berkuasa Negeri diberi kuasa, mandat dan bidang kuasa tertentu untuk menggubal undang-undang dan menguatkuasakannya. Senarai Bersama mencatat perkara-perkara yang umum antara Persekutuan dan Negeri, di mana Parlimen Persekutuan dan Dewan Undangan Negeri berhak untuk meluluskan perkara-perkara tersebut dan kerajaan tempatan diberi kuasa untuk menguatkuasakan undang-undang. Walau bagaimanapun, terdapat kaveat yang disediakan oleh Perlembagaan, iaitu, sekiranya berlaku sebarang percanggahan antara undang-undang Persekutuan dan Negeri mengenai hal-hal dalam Senarai Bersama, maka undang-undang Persekutuan akan diguna pakai.

Walaupun bagaimanapun, amalan politik dan kesesuaian pentadbiran kadang-kadang mengamalkan peruntukan perlembagaan berbeza dari peruntukan perlembagaan yang sedia ada, lebih-lebih lagi apabila pihak berkuasa Persekutuan menegaskan haknya untuk mentadbir.

Semua negeri menghargai dan memahami hak perlembagaan masing-masing; tetapi, tetap akan cuba mengelakkan diri mereka daripada membantah secara terbuka dan akur akan tuntutan Persekutuan bagi mengekalkan hubungan yang baik untuk mendapatkan sokongan kewangan berterusan dalam usaha pembangunan negeri masing-masing.

Bagaimanapun, kebelakangan ini timbul bantahan yang semakin mendesak dari ahli politik dan rakyat negeri, terutamanya dari Sarawak dan Sabah, mengenai pengenehan hak dan keistimewaan negeri di bawah Perlembagaan dan di bawah Perjanjian 16 September.

Agama Islam dan adat-istiadat setempat adalah hal-hal negeri yang dilindungi dengan ketat oleh kerajaan negeri dan Majlis Raja-Raja. Ini menyukarkan kerajaan Persekutuan untuk menangani beberapa isu penting yang dihadapi masyarakat Islam.

Apabila sesuatu perkara berkaitan agama dan adat-istiadat setempat dibangkitkan di Parlimen atau mana-mana forum Persekutuan, pihak berkuasa Persekutuan hanya boleh berselindung dengan mengatakan bahawa perkara tersebut adalah di bawah "hal negeri". Walaupun pada hakikatnya, perkara yang dibincangkan jelas dalam undang-undang, namun tidak dapat dihuraikan dan biasanya akan menimbulkan pelbagai persoalan sehingga kerajaan persekutuan dilihat sebagai tidak cekap.

1.6 Budi bicara Diraja (Sultan)

Faktor lain yang kurang dihargai dalam persekutuan Malaysia adalah kedudukan dan kewibawaan kesembilan orang Sultan yang ada. Walaupun kuasa dan autoriti mereka jelas ditakrifkan dalam kedua-dua Perlembagaan Persekutuan dan Negeri, tetapi nampaknya seperti bidang kuasa yang diwarisi wujud untuk dilaksanakan oleh Sultan dalam lingkungan tersendiri. Hal ini jelas dapat dilihat dalam penyelesaian isu pelantikan Menteri Besar Perlis, Perak dan Terengganu selepas pilihanraya umum 2008. Perlembagaan setiap negeri telah menetapkan adalah tertakluk kepada budi bicara Sultan untuk melantik Menteri Besar. Perlembagaan negeri menyebut bahawa Sultan harus melantik Ketua Menteri sebagai ahli Dewan Perundangan Negeri sebagai, "dalam

pertimbangannya yang kelihatan dapat mengarah kepada meningkatkan keyakinan majoriti anggota Dewan". Semua perkara ini adalah umum dalam semua perlembagaan negeri. Perincian tentang pendekatan dan aplikasi peruntukan perlembagaan negeri yang tertakluk di bawah kesemua Sultan boleh dijelaskan seperti berikut:

1.7 Penyelesaian Raja Perlis

Kita teliti apa yang telah berlaku di Perlis. Selepas pilihan raya umum 2008, keputusan menunjukkan bahawa Barisan Nasional (BN) telah memenangi pilihan raya. Berikutan amalan konvensional, Perdana Menteri sebagai Pengerusi BN dan Presiden parti komponen terbesar BN, Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu (UMNO), memberi surat sokongan kepada Raja Perlis untuk melantik semula Dato' Shahidan Kassim, Menteri yang telah menyandang jawatan Menteri Besar Perlis untuk menjawat semula jawatan Menteri Besar. Tetapi, disebabkan ada perselisihan di Perlis, dan memandangkan beberapa segmen rakyat yang mahukan perubahan, rakyat telah membantah dengan cadangan Perdana Menteri untuk melantik semula Dato' Shahidan Kassim sebagai Menteri Besar. Percakaran dan bantahan yang agak serius menyebabkan perkara tersebut sampai ke telinga Raja Perlis.

Raja Perlis dalam menjalankan kuasa budi bicaranya di bawah Perlembagaan Negeri yang melantik Dato' Dr. Mohamad Isa, seorang lagi ahli UMNO sebagai Menteri Besar. Maka berlakunya percanggahan dan ketegangan politik, walaupun rundingan dan perbincangan dibuat namun masih belum dapat memecahkan kebuntuan. Majlis eksekutif negeri tidak dapat dibentuk.

Sebagai jalan penyelesaian Baginda Raja Perlis telah memanggil kedua-dua calon Menteri Besar Dato' Shahidan Kassim dan Dato' Mohamad Isa secara berasingan,

kedua-dua mereka masing-masing membawa bersama-sama sembilan wakil rakyat sebagai menandakan sokongan untuk dilantik sebagai Menteri Besar. Dikatakan bahawa Dato' Shahidan Kassim telah gagal mendapat sokongan manakala Dato' Mohamad Isa telah berjaya membawa ke sembilan wakil rakyat yang menjadi penyokongnya mengadap Raja Perlis di istana.

Dilaporkan bahawa Dato' Shahidan Kassim gagal, tetapi Dato' Mohamad Isa berjaya membawa sembilan wakil rakyat ke Istana. Oleh itu, Baginda Raja Perlis telah mengesahkan pelantikan Dato' Mohamad Isa sebagai Menteri Besar, dan dengan kuasa budi bicara baginda sebagai Raja Perlis telah memaklumkan kepada Perdana Menteri bahawa Dato' Mohamad Isa mendapat sokongan majoriti ahli-ahli di Dewan Undangan Negeri. Oleh itu, pelantikan Dato' Mohamad Isa sebagai Menteri Besar Perlis adalah bertentangan dengan hasrat Perdana Menteri, sebagai Pengerusi BN dan Presiden Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu (UMNO).

1.8 Keperluan Agama di Perak

Di Perak pula kita boleh melihat satu keadaan yang berbeza. Parti Barisan Alternatif (BA) telah memenangi 31 daripada 59 kerusi Dewan Undangan Negeri, dan pecahan kemenangan yang dicapai oleh BA adalah seperti berikut: Parti Tindakan Demokratik (DAP) memenangi 18 kerusi, Parti Islam (PAS) menang 6 dan keADILan (PKR) menang 7 kerusi. Gabungan parti BN pula mempunyai 28 kerusi.

Oleh itu, BA mempunyai majoriti mudah dan berhak untuk menamakan seorang calon untuk dilantik sebagai Menteri Besar, membentuk Kerajaan Negeri dan mempengerusikan Majlis Eksekutif Perak.

DAP merupakan parti yang memenangi kerusi terbanyak dalam BA, maka DAP berhak menamakan calon untuk dilantik sebagai Menteri Besar. Hal ini telah menjadi dilema. Pertama, mana-mana ahli yang dipilih dari DAP mungkin dengan mudah "mengawal keyakinan majoriti" dalam kumpulan DAP, tetapi tidak semestinya dapat mengawal majoriti dalam Dewan Undangan Negeri. BA bukanlah sebuah parti tunggal di bawah satu bendera, tetapi sebuah "ikatan longgar" antara Parti Tindakan Demokratik (DAP), Parti Islam (PAS) dan keADILan (PKR), dibentuk sebelum pilihanraya adalah bertujuan untuk menghalang BN dari mendapatkan semula kuasa di negeri Perak.

Kedua, Perkara 12 (2) Perlembagaan Perak dengan jelas menyebut bahawa: "Tiada seorang pun boleh dilantik menjadi Menteri Besar melainkan jika dia adalah berbangsa Melayu dan mengaku beragama Islam". DAP tidak mempunyai wakil yang berbangsa Melayu yang mengaku beragama Islam. Atas alasan itu, jelaslah, tidak ada anggota DAP yang boleh memegang jawatan Menteri Besar. Akibatnya, selepas beberapa kelewatan, BA menyerahkan tiga nama kepada istana, mungkin, nama yang dicalonkan dari komponen parti BA, sebagai tindakan Pemangku Raja Perak untuk dilantik sebagai Menteri Besar.

Tidak diketahui sama ada BA memberikan apa-apa petunjuk kepada Istana tentang siapa di antara ketiga-tiga mereka boleh memberi keyakinan majoriti di Dewan Undangan Negeri

Dalam membuat keputusannya, Yang Mulia Pemangku Perak, perlu memastikan dalam kalangan tiga wakil rakyat yang dipilih itu, calon Menteri Besar haruslah merupakan "orang berbangsa Melayu yang mengaku beragama Islam", dan juga orang yang baginda fikir akan mampu "Mengawal keyakinan majoriti". Duli Yang Teramat Mulia Seri Paduka

Baginda sedar akan kesulitan yang bakal Menteri Besar hadapi dalam Majlis Eksekutif dalam memerintah Perak dan Dewan Undangan Negeri, dan juga untuk meneruskan agendanya. Untuk mendapatkan sokongan dari ahli eksekutif BA di Majlis Eksekutif adalah satu perkara yang kelihatan rumit, begitu juga untuk menghadapi permusuhan ahli BN di Dewan Undangan adalah satu hal lagi yang perlu diambil kira; Dari awal, semuanya tidak berjalan dengan baik di Perak. Baginda, bagaimanapun, telah melantik Dato 'Seri Nizar Jamaluddin, wakil dari parti PAS, sebagai Menteri Besar.

Pilihan baginda telah mendapat tentangan dari Ahli Parlimen Lim Kit Siang, Ketua Umum DAP, yang menggesa wakil rakyat DAP untuk memboikot upacara bersumpah. Beliau kemudian menarik balik bantahan dan meminta maaf kepada Sultan, dan pelantikan Menteri Besar diteruskan. Walau bagaimanapun, kerajaan majoriti mudah pimpinan Dato' Seri Nizar Jamaluddin tidak kukuh dan tidak dapat bertahan lama. Satu siri gerakan politik terancang dari bawah menyebabkan kerajaan Dato' Seri Nizar Jamaluddin jatuh dan akhirnya BN mengambil alih Kerajaan Perak yang telah kekal memerintah sehingga hari ini.

1.9 Perpecahan dalam UMNO Terengganu

Pilihanraya Umum 2008 berlangsung penuh dengan kejutan. Kita telah melihat bagaimana keadaan di Perlis, di Perak dan sekarang mari kita teliti tentang sesuatu yang menarik yang telah berlaku di negeri Terengganu. BN telah memenangi 24 daripada 32 kerusi Dewan Undangan Negeri. 23 daripadanya adalah dari UMNO dan seorang lagi mewakili Persatuan Cina Malaysia (MCA).

Pada dasarnya, BN sepatutnya tidak mempunyai masalah untuk melantik wakil mereka sebagai Menteri Besar. Tetapi masalah mula timbul apabila 22 orang ahli UMNO memilih

Dato' Idris Jusoh, yang menjadi penyandang sebelum itu untuk menjadi Menteri Besar. Berdasarkan pilihan popular ini, sebagai Pengerusi BN dan Presiden UMNO, Perdana Menteri telah sekali lagi menyampaikan surat pengesahan untuk pelantikan semula Dato' Idris Jusoh sebagai Menteri Besar Terengganu.

Sementara itu, Sultan Terengganu baru saja dilantik sebagai Yang di-Pertuan Agong dan kerajaan negeri Terengganu diperintah oleh Majlis Penasihat Pemangku Raja Terengganu. Atas alasan yang tidak diketahui, Majlis Penasihat Pemangku Raja, melalui kuasa budi bicara mereka telah melantik Dato' Ahmad Said, sekali gus bertentangan dengan pencalonan yang dibuat oleh Perdana Menteri. Masalah wujud dengan pelantikan Dato' Ahmad Said kerana beliau tidak mempunyai penyokong daripada wakil MCA, manakala Dato' Idris Jusoh mempunyai 22 orang perwakilan UMNO di belakangnya.

Sultan Terengganu yang pada ketika itu memegang jawatan sebagai Yang di-Pertuan Agong di Kuala Lumpur terselamat daripada pergelutan yang sukar dan menjadi perhatian hangat. Pelbagai spekulasi timbul dan khabar angin bertebaran. Tidak ada satu pihak pun antara Majlis Penasihat, Dato' Ahmad Said dan Dato' Idris Jusoh yang sanggup memberikan idea dan jalan penyelesaian. Maka pelantikan Menteri Besar Terengganu telah melalui proses yang amat sulit dan paling buntu dalam sejarah.

Selepas beberapa siri rundingan antara Dato' Idris Jusoh, bersama penyokong-penyokong beliau dan Perdana Menteri, Perdana Menteri telah meminta untuk mengadap Yang di-Pertuan Agong untuk mendapatkan "nasihat" bagi menyelesaikan kebuntuan tersebut.

Tidak banyak yang diketahui mengenai apa yang dibincangkan pertemuan tertutup antara Perdana Menteri dan Yang di-Pertuan Agong. Tetapi beberapa ketika selepas pertemuan Perdana Menteri dengan Yang di-Pertuan Agong, Perdana Menteri mengumumkan sokongannya terhadap pelantikan Dato' Ahmad Said sebagai Menteri Besar Terengganu dan Dato' Idris Jusoh serta penyokong-penyokong beliau akhirnya terpaksa menerima keputusan tersebut.

1.10 Dilema Perlembagaan

Pendekatan yang digunakan oleh Raja Perlis untuk mewujudkan sokongan terhadap keputusannya untuk memilih Dato' Dr Mohamad Isa sebagai Menteri Besar mungkin tidak konvensional, tetapi praktikal. Tidak ada jawapan mudah yang boleh diberikan untuk kes di Perak. Tetapi akhirnya, Pemangku Raja Perak menggunakan "pertimbangan" Baginda dan memberikan penyelesaian yang dapat diterima oleh semua pihak meskipun terdapat implikasi terhadap prinsip demokratik yang ketat.

Walau bagaimanapun, bolehkah kita membuat kesimpulan yang sama untuk Terengganu berdasarkan apa yang berlaku di Perlis dan di Perak? Perkara ini masih boleh dibahaskan berikutan keadaan di Terengganu sama sekali berbeza. Dato' Ahmad Said tidak mempunyai sokongan daripada mana-mana wakil rakyat UMNO, apatah lagi majoriti ahli UMNO yang terpilih. Satu-satunya ahli MCA yang ada turut mendiamkan diri. Namun demikian, Dato' Ahmad Said tidak boleh berpaling kepada BA untuk mendapatkan sokongan jika beliau ingin terus berada di dalam UMNO dan BN. Tambahan pula, beliau tidak mungkin akan mendapat sokongan yang diperlukan kerana hanya ada 8 orang ahli BA yang memenangi Pilihanraya Umum tersebut. Meskipun beliau boleh mendapatkan ahli-ahli BA yang terpilih untuk menyokongnya, angka tersebut

masih belum mencukupi untuk beliau membentuk kerajaan. Pelantikan Dato' Ahmad Said sebagai Menteri Besar oleh Majlis Penasihat Pemangku Raja Terengganu nampaknya bertentangan dengan amalan konvensional dan lebih-lebih lagi bertentangan dengan Perlembagaan Negeri.

Walau bagaimanapun, mari kita teliti semua yang berlaku ini daripada perspektif Melayu dan sejarah Kesultanan Melayu, kuasanya serta sifat-sifat Sultan di Tanah Melayu menurut tradisi.

Pertama, mari kita kaji secara sepintas lalu tentang kedudukan Sultan dari perspektif sejarah. Sejarah terkini menunjukkan susur-galur Kesultanan di Tanah Melayu tidak pernah digulingkan atau dijatuhkan. Keturunan diraja ini telah berterusan sejak sekian lama di negeri masing-masing. Menurut tradisi, mereka adalah keturunan raja-raja mulia yang mempunyai hak ke atas kehidupan dan harta benda rakyat mereka. Kemahuan mereka dianggap sebagai, "kata-kata perintah". Untuk menentang kata-kata Sultan, dalam segala hal, adalah "menderhaka" atau satu pengkhianatan dan boleh dihukum mati. Walaupun dengan kewujudan Perjanjian Persekutuan Tanah Melayu 1948 sebelum pewartaan Perlembagaan Persekutuan pada tahun 1957, Sultan-Sultan di Tanah Melayu tidak pernah kehilangan kuasa kerajaan tradisional mereka.

Perjanjian yang ditandatangani oleh Sultan-sultan pada 5 Julai 1957 sekali gus membuka jalan bagi perisytiharan kemerdekaan dan Perlembagaan yang mula diguna pakai pada tahun 1957 tidak dinyatakan dari aspek ini. Perlembagaan Persekutuan Tanah Melayu 1957 memberikan kuasa kepada rakyat untuk mentadbir dan menguruskan negara tetapi tidak menyebut tentang pengambilan hak kuasa tradisional Sultan. Oleh yang demikian,

Perlembagaan tidak boleh ditafsirkan atau dianggap telah mengambil hak kuasa kerajaan tersebut. Maka, bahagian ini tetap kekal menjadi hak milik Sultan.

Sekarang mari kita lihat Perlembagaan Negeri Terengganu. Perlembagaan tersebut memberikan kuasa budi bicara kepada Sultan untuk melantik Menteri Besar di bawah Perkara 12 yang menyebut, "...pada hematnya mungkin mendapat kepercayaan majoriti ahli Dewan Rakyat itu". Memandangkan Sultan mempunyai budi bicara mutlak untuk melantik sesiapa saja yang Baginda berkenan. Hanya apabila Menteri Besar perlu membentuk Dewan Undangan Negeri dan mempengerusikan Dewan Undangan Negeri, Sultan perlu menggunakan "budi bicara" (penilaian subjektif Sultan) sama ada Menteri Besar " mungkin mendapat keyakinan majoriti ahli Dewan Rakyat itu".

Secara praktikal, ahli Dewan Undangan Negeri adalah dilantik oleh Menteri Besar yang akan menyerahkan senarai tersebut kepada Sultan untuk melantik ADUN dan portfolio masing-masing. Oleh itu, setiap orang yang duduk di kerusi Dewan Undangan Negeri adalah dilantik dan berada di bawah kuasa dan perintah Sultan. Mereka tidak boleh menentang kuasa dan perintah Sultan, termasuk untuk menghapus atau menggugat kedudukan Menteri Besar yang dipilih oleh Sultan. Dalam keadaan ini, adakah ahli-ahli Dewan Undangan Negeri tidak disifatkan sebagai "menderhaka" kerana menolak untuk menyokong Menteri Besar atau mengundi untuk tidak percaya terhadap kepimpinan beliau? Menteri Besar adalah pilihan Sultan dan bukannya pilihan Perdana Menteri atau parti. Oleh yang demikian, sebarang usul untuk menghapuskan atau mengundi untuk tidak percaya terhadap kepimpinan beliau adalah secara langsung menentang kehendak Sultan.

Kita harus memperakui bahawa Sultan adalah bukan sekadar simbol kedaulatan negara tetapi Baginda juga merupakan ketua bagi ketiga-tiga cabang kerajaan. Baginda juga adalah pemimpin tertinggi dan pelindung bagi rakyat jelata. Tempoh jawatan tersebut kekal sehingga Sultan mangkat atau melepaskan kuasa Baginda. Semua Wakil Rakyat yang dipilih dianggap sebagai rakyat dan berada di bawah taklukan jajahannya. Baginda akan sentiasa berada dalam pemerintahan negeri, tidak kira apa yang berlaku. Pemimpin politik dan juga pegawai kerajaan mungkin datang dan pergi, tetapi Sultan akan sentiasa berada dalam jajahan Baginda untuk melindungi dan menjaga keselamatan rakyat daripada bahaya dan malapetaka.

Kewajipan Sultan terhadap rakyat baginda adalah yang paling utama dan merupakan tanggungjawab yang diwarisi sejak lahir, walaupun terdapat batasan-batasan yang dibentuk di bawah Perlembagaan atau undang-undang yang wujud kemudiannya. Apabila Sultan merasakan sesuatu keadaan itu menuntut agar Baginda melaksanakan hak mutlak untuk melindungi hak dan kebajikan rakyatnya, Baginda mempunyai hak untuk mengatasi pertimbangan budi bicara subjektif yang lain termasuk ketentuan-ketentuan yang tidak jelas dalam Perlembagaan.

1.11 Hak Yang di-Pertuan Agong?

Berdasarkan penjelasan yang disebutkan dalam perenggan-perenggan di atas, seorang Sultan digambarkan memiliki kuasa mutlak untuk melantik Menteri Besar. Tetapi bolehkah kita mengatakan perkara yang sama tentang seorang Yang di-Pertuan Agong, sama ada baginda mempunyai hak mutlak yang sama dalam menjalankan fungsi perlembagaannya? Adakah baginda mempunyai kuasa untuk menggunakan budi bicara dalam melantik Perdana Menteri dalam keadaan yang sama? Untuk itu, kita perlu menilai

dan membahaskan latar belakang kewujudan Sultan dan Yang di-Pertuan Agong terlebih dahulu. Sultan wujud daripada monarki yang diperturunkan menurut sejarah sejak beratus-ratus tahun dahulu manakala Yang di-Pertuan Agong adalah dicipta oleh Perlembagaan dan hanya wujud sejak 31 Ogos 1957.

Perlembagaan tidak memberikan hak atau kelebihan-kelebihan lain, dalam bentuk tersurat atau tersirat, selain daripada apa yang tertulis atau boleh ditafsirkan daripada teks tersebut. Sultan telah wujud selama lebih dari seribu tahun dan sebelum ini didukung sebagai seorang yang berdaulat. Hak-hak kepunyaannya dan sifat-sifat kerajaannya, selain daripada apa yang telah diambil atau diberikan di bawah Perlembagaan, semuanya terangkum dan pastinya tidak berpenghujung dan hak-hak yang ada dan sifat-sifat kerajaan tersebut adalah milik baginda seiring dengan hak sejak dilahirkan.

Perincian dan butir-butir hak serta keistimewaan Yang di-Pertuan Agong, tertakluk pada tafsiran badan kehakiman, jelas menunjukkan garis-garis dan had yang diberikan oleh Perlembagaan kepada baginda. Butiran terperinci ini adalah mungkin untuk mengelakkan kesamaran. Perlembagaan Negeri mentakrifkan peranan Sultan secara ringkas dan padat. Hal ini dapat difahami supaya peranan, hak dan sifat Sultan sebagai pemerintah sejak turun-temurun dapat dilihat dan dihargai dari segi tradisi, kelaziman dan amalan negeri sepanjang masa.

Kedudukan Yang di-Pertuan Agong tidak kekal, tetapi adalah untuk jangka masa lima tahun dan bersifat elektif atau mengikut turutan. Kedudukan ini bukanlah satu kedudukan tradisi seperti mana sifat-sifat kerajaan yang dimiliki oleh Sultan di negeri baginda. Perlembagaan menyatakan bahawa seluruh rakyat Malaysia adalah tertakluk di bawah

budi bicara baginda selain memberikan hak, keistimewaan, status dan kuasa yang ditakrif dengan ketat oleh Perlembagaan.

Perlembagaan tidak boleh dianggap memberikan "sifat-sifat seorang sultan" yang telah disebutkan sebelum ini walaupun menurut kebanyakan orang Melayu, baginda masih mempunyai hak tersebut dan rakyat boleh disifatkan sebagai "menderhaka" jika menentang titah baginda. Mungkin apa-apa yang disifatkan sebagai "menderhaka" itu adalah jika menentang hasrat baginda yang selaras dengan peruntukan-peruntukan Perlembagaan Persekutuan. Walau bagaimanapun, Perlembagaan dengan jelas menyatakan bahawa Yang di-Pertuan Agong kekal sebagai Raja Berperlembagaan yang dilantik secara undian dalam Majlis Raja-Raja secara bergilir-gilir.

Yang di-Pertuan Agong diberikan kuasa besar oleh Perlembagaan dan undang-undang Persekutuan dalam setiap peringkat pentadbiran kerajaan, badan kehakiman dan perundangan. Tetapi sudah tentulah terdapat kaveat oleh Perlembagaan Persekutuan, iaitu, "Yang di-Pertuan Agong hendaklah bertindak mengikut nasihat Kabinet atau Menteri yang bertindak di bawah kuasa umum Kabinet." Secara praktikal, perkara ini adalah atas nasihat Perdana Menteri, yang memegang kuasa perlembagaan dan ia jelas digambarkan dalam kes *Dato' Seri Anwar Ibrahim mlwn Perdana Menteri (1999) 5 MLJ 193*.

Jika Baginda tidak memiliki kuasa dan kuasa tersebut wujud daripada tradisi, kelaziman atau amalan, adakah baginda mempunyai kuasa untuk melantik Perdana Menteri seperti Sultan melantik Menteri Besar? Seperti yang saya katakan sebelum ini, perkara ini masih boleh dibahaskan. Perkara 40(2)(a) dalam Perlembagaan Persekutuan memberikan kuasa budi bicara untuk melantik Perdana Menteri, tetapi budi bicara ini adalah tertakluk

kepada syarat perjanjian bagi Perkara 43(2) yang menyatakan bahawa, "Yang di-Pertuan Agong hendaklah terlebih dahulu melantik sebagai Perdana Menteri untuk mempengerusikan Jemaah Menteri seorang ahli Dewan Rakyat yang pada hematnya mungkin mendapat kepercayaan majoriti ahli Dewan Rakyat itu". Perlembagaan juga menyatakan, "Jika Perdana Menteri tidak lagi mendapat kepercayaan majoriti ahli Dewan Rakyat, maka Perdana Menteri hendaklah meletakkan jawatan Jemaah Menteri melainkan jika atas permintaannya Parlimen dibubarkan oleh Yang di-Pertuan Agong". Sama seperti peranan Sultan yang memerintah negeri, sebagaimana yang disebutkan di atas, Yang di-Pertuan Agong juga diberi kuasa budi bicara oleh Perlembagaan Persekutuan untuk melantik Perdana Menteri. Hal ini bermakna Yang di-Pertuan Agong hendaklah melantik seseorang dari kalangan anggota Dewan Rakyat menggunakan "budi bicara" (penilaian subjektif Yang di-Pertuan Agong) yang "mungkin mendapat kepercayaan majoriti".

Perdana Menteri kemudiannya akan mencalonkan mereka dari kalangan anggota Dewan Rakyat dan Dewan Negara untuk membentuk Kabinet Menteri yang akan dilantik oleh Yang di-Pertuan Agong, seperti mana pelantikan anggota Dewan Undangan Negeri . Oleh itu, dalam hal ini, tidakkah dianggap "menderhaka" bagi seorang Menteri Kabinet untuk menolak daripada menyokong Perdana Menteri atau mengundi untuk tidak percaya sedangkan mereka juga dilantik oleh Yang di-Pertuan Agong, kecuali dengan satu perbezaan iaitu Yang di-Pertuan Agong tidak diberikan kuasa berdasarkan susur-galur keturunan seperti Sultan di setiap negeri.

2.0 Kesimpulan

Peranan dan tanggungjawab Sultan tidak mudah. Apa yang berlaku di Perlis, Perak dan Terengganu pada tahun 2008 menimbulkan banyak persoalan, tetapi daripada apa yang digambarkan, keputusan Sultan telah diterima dan dihormati. Persoalan tentang sejauh mana pelantikan yang dibuat itu berdasarkan perlembagaan, tidak pernah dibangkitkan dalam mana-mana kes mahkamah.

Oleh itu, seseorang tidak mungkin dapat mengagak pandangan dari segi undang-undang. Dalam keadaan yang sangat kompleks itu, seseorang tidak boleh mengharapkan satu keputusan yang dapat memuaskan semua pihak, tetapi pilihan harus dibuat.

Kesinambungan dan kemampuan kerajaan negeri-negeri berkenaan sangat bergantung kepada kebijaksanaan seorang Menteri Besar serta akal dan buah fikiran setiap wakil rakyat dalam Dewan Negeri untuk meneruskan tugas-tugas mereka selain tidak menimbulkan masalah kepada Menteri Besar, kecuali pada had yang dibenarkan oleh undang-undang dan peraturan Dewan.

Walaupun rakyat Malaysia cenderung untuk melakukan litigasi mahkamah, terdapat keengganan yang jelas daripada pihak yang berminat untuk mendapatkan keputusan mahkamah atas pelantikan Menteri Besar di Perak dan Terengganu. Adakah ini kerana menghormati pemerintah atau sekadar sebagai kepentingan politik? Tiada siapa yang boleh memberi satu jaminan yang pasti tapi mungkin, untuk kedua-duanya. Satu lagi titik perdebatan adalah berkenaan pindaan Perlembagaan Negeri pada tahun 1994 yang sebahagiannya menghapuskan keperluan mendapatkan persetujuan Sultan untuk meluluskan Rang Undang-Undang Kerajaan.

Adakah perkara ini telah dikuatkuasakan sepenuhnya oleh Negeri? Jika ya, berapa banyak rang undang-undang yang telah diluluskan oleh Dewan Undangan Negeri dan telah menjadi undang-undang yang mungkin tidak selaras dengan pandangan Sultan?

Adakah mana-mana kerajaan negeri pernah memohon ketetapan tiga puluh hari Perlembagaan Negeri untuk menjadikan Rang Undang-undang itu menjadi undang-undang? Tidak ada penyelidikan mengenai isu ini.

Adakah peruntukan tertentu Perlembagaan Negeri ini pernah berlaku? Adakah peruntukan tersebut dibenarkan wujud tanpa dikuatkuasakan hanya untuk menghormati kehendak Sultan atau untuk menghindari tindak balas politik daripada orang-orang Melayu atau penyokong institusi diraja?

Jika dilihat persekitaran politik semasa, tidak banyak perubahan yang dapat dijangkakan daripada amalan sedia ada. Peranan Yang di-Pertuan Agong dan Sultan dalam setiap kerajaan dan kehidupan rakyat mungkin akan kekal. Sudah tentu terdapat sentimen-sentimen kuat yang disebarkan oleh pelbagai pertubuhan bukan kerajaan (NGO) Melayu dan masyarakat awam di negara ini untuk mengembalikan kekebalan raja-raja dari prosiding jenayah dan sivil dan kuasa mereka untuk 'menahan' Rang Undang-undang daripada diwartakan sebagai undang-undang. Golongan pemurni yang berpaksikan model kerajaan Westminster mungkin mengatakan bahawa keadaan sekarang tidak mencerminkan keseimbangan dan keadilan proses perundangan dan bagi penyokong-penyokong institusi diraja ini, adalah menjadi hak mutlak seorang Raja untuk terus menentang.

Rujukan

- Anon. 2007. Tiga tonggak utama bina negara. Utusan Malaysia. 5 Ogos.
- Fernando, J. 2006. The Position of Islam in the Constitution of Malaysia. *Journal of Southeast Asian Studies* 2(37).
- Khoo Kay Kim (2009). Kedaulatan Raja Dan Peranannya Dalam Sesebuah Negara Berbilang Bangsa. Kertas kerja dalam Wacana: Kedaulatan Raja Yang Mesti Dipertahankan. Majlis Agama Islam Selangor, 23 November 2009.
- Lijphart, Arend. "Constitutional Choices for New Democracies." *Journal of Democracy*, vol. 2 no. 1, 1991, pp. 72-84. Project MUSE, doi:10.1353/jod.1991.0011
- Mohd Salleh Abas. 1985. Unsur-Unsur Tradisi Dalam Perlembagaan Malaysia. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nazri Muslim, (2014) Institusi Raja-Raja Melayu: peranannya dalam memelihara kedudukan Islam dari sudut perlembagaan. *Jurnal Antarabangsa Alam dan Tamadun Melayu (Iman)*, 2 (2). pp. 121-127. ISSN 2289-1706
- Nazri Muslim. 2011. Islam dan Orang Melayu Menurut Perlembagaan Dalam Konteks Hubungan Etnik: Kajian Ke Atas Pelajar Institusi Pengajian Tinggi Awam. Tesis Ph.D., Universiti Malaya